

УДК 376.1-056.263:616.89-008.43
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/99-1-59>

Христина ВИГУРА-ШАТАН,
 orcid.org/0009-0004-2463-5446

аспірант кафедри сурдопедагогіки та сурдопсихології імені Миколи Ярмаченка
 Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
 (Київ, Україна) vigurakristina@email.com

МЕТОДИКО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ ЛОГОПЕДИЧНОЇ СЛУХО-МОВЛЕННЄВОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ ЗІ СЛУХОВИМИ ІМПЛАНТАЦІЙНИМИ СИСТЕМАМИ

На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти особливої актуальності набуває проблема формування мовлення у дітей після кохлеарної та стовбуромозкової імплантації, що пов'язано зі зростанням кількості дітей із порушеннями слуху та впровадженням новітніх медичних технологій. Важливо підкреслити, що ефективність мовленнєвого розвитку цієї категорії дітей значною мірою залежить від організації цілеспрямованої логопедичної реабілітації, яка має ґрунтуватися на взаємодії слухових, мовленнєвих і когнітивних процесів.

Існують різні підходи до розвитку мовлення у дітей з слуховими імплантами, які розглядають мовленнєві навички як складну систему, що включає розвиток слухового сприймання, фонематичних процесів, лексико-грамматичної будови мовлення та комунікативної діяльності. При цьому особливого значення набуває практична спрямованість логопедичної роботи, що передбачає використання системи спеціально підібраних вправ.

Необхідно зазначити, що основою ефективної логопедичної реабілітації є поетапне формування мовлення – від розвитку слухової уваги до становлення зв'язного мовлення, що забезпечує можливість повноцінної комунікації. Такий підхід сприяє активізації мовленнєвої діяльності дитини, розвитку її пізнавальних процесів і соціальної адаптації.

Результати сучасних досліджень свідчать про тісний взаємозв'язок між розвитком слухового сприймання та формуванням мовлення, що відбувається під впливом систематичної сурдологопедичної роботи. Водночас слід підкреслити, що достатній рівень сформованості мовлення впливає не лише на освітні досягнення дитини, а й на її загальний психічний розвиток і якість життя.

З іншого боку, наявні підходи до логопедичної реабілітації дітей з слуховими імплантами потребують подальшого вдосконалення, зокрема в аспекті розробки системи комплексів вправ, які поєднують педагогічні та психолінгвістичні компоненти та забезпечують індивідуалізацію навчання.

Ключові слова: логопедична реабілітація, кохлеарна імплантація, стовбуромозкова імплантація, розвиток мовлення, система вправ, діти з порушеннями слуху.

Khrystyna VYHURA-SHATAN,
 orcid.org/0009-0004-2463-5446

Postgraduate student at the Department of Deaf Pedagogy and Deaf Psychology,
 Mykhailo Dragomanov Ukrainian State University
 (Kyiv, Ukraine) vigurakristina@email.com

METHODOLOGY AND PRACTICE OF SPEECH-LANGUAGE AND AUDITORY REHABILITATION FOR CHILDREN WITH IMPLANTABLE HEARING SYSTEMS

At the present stage of special education development, the problem of speech formation in children after cochlear and brainstem implantation is becoming increasingly relevant due to the growing number of children with hearing impairments and the introduction of modern medical technologies. It should be emphasized that the effectiveness of speech development in this category of children largely depends on the organization of targeted speech therapy rehabilitation based on the interaction of auditory, speech, and cognitive processes.

There are various approaches to speech development in children with implants that consider speech skills as a complex system including auditory perception, phonemic processes, lexical and grammatical structures, and communicative activity. In this context, the practical orientation of speech therapy work becomes especially important, involving the use of a system of specially designed exercises.

It is important to note that the basis of effective speech therapy rehabilitation is the step-by-step formation of speech – from the development of auditory attention to the formation of coherent speech, which ensures full communication. This approach contributes to the activation of speech activity, development of cognitive processes, and social adaptation of the child.

Modern research results indicate a close relationship between auditory perception development and speech formation, which occurs under the influence of systematic corrective work. At the same time, it should be emphasized that a sufficient level of speech development affects not only the child's educational achievements but also overall psychological development and quality of life.

On the other hand, existing approaches to speech therapy rehabilitation of children with implants require further improvement, particularly in developing comprehensive systems of exercises that combine pedagogical and psycholinguistic components and ensure individualized learning.

Key words: speech therapy rehabilitation, cochlear implantation, brainstem implantation, speech development, system of exercises, children with hearing impairments.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток медичних технологій сприяв поширенню кохлеарної та стовбуромозкової імплантації як ефективного засобу компенсації порушень слуху. Водночас імплантація не забезпечує автоматичного формування мовлення, що актуалізує необхідність спеціально організованої логопедичної реабілітації. Практика свідчить про недостатню розробленість систем вправ, адаптованих до потреб дітей із слуховими імплантами.

Аналіз досліджень Проблеми розвитку мовлення у дітей із порушеннями слуху досліджувалися у працях українських і зарубіжних науковців (В. Шевченко, О. Таранченко, О. Круглик, N. Flexer та ін.). У дослідженнях наголошується на важливості раннього втручання та комплексного підходу. Проте питання систематизації практичних вправ для дітей після імплантації потребує подальшого опрацювання.

Метою статті є обґрунтування та розробка системи вправ для розвитку мови і мовлення у дітей після кохлеарної та стовбуромозкової імплантації на основі комплексного підходу, що охоплює розвиток слухового сприймання, фонематичних процесів, лексико-граматичної будови та комунікативних навичок.

Виклад основного матеріалу. Формування мовлення у дітей після кохлеарної та стовбуромозкової імплантації є складним і багаторівневим процесом, що потребує спеціально організованої системи логопедичної роботи. Важливо враховувати, що імплантація створює лише передумови для сприймання звукової інформації, тоді як розвиток мовлення відбувається виключно в процесі цілеспрямованого навчання та систематичної реабілітаційної роботи (Flexer, 2020).

Практична спрямованість дослідження передбачає розробку та впровадження системи вправ, що забезпечує поетапний розвиток мовлення відповідно до двох ключових напрямів: розвиток мовлення як знакової системи та розвиток слухового сприймання як його функціональної основи. При цьому враховуються індивідуальні особливості дитини, вік імплантації, рівень слухового досвіду та супутні порушення (Таранченко, 2019).

В основу побудови сурдолопедичної роботи покладено два взаємопов'язані напрями: розвиток мовлення як знакової системи (складова структура слова, звуковимова, лексико-граматична складова) та розвиток слухового сприймання (фонематичні уявлення, слухова увага, слухова пам'ять, фонематичне сприймання на перцептивному рівні, слуховий аналіз і синтез) як базису мовленнєвої діяльності (Шевченко та ін., 2025).

Першочерговим завданням є формування слуху як сенсорної системи для базової передумови мовно-мовленнєвого розвитку. У дітей після слухової імплантації цей процес має формувальний характер і потребує систематичного тренування (Boothroyd, 2017).

Формування слухового образу слова є необхідною умовою його впізнавання та відтворення.

Система вправ на цьому етапі включає:

- локалізацію джерела звуку («Де звучить?»);
- розпізнавання контрастних звуків за інтенсивністю («Голосно – тихо»);
- реакцію на звукові сигнали («Плесни, коли почувеш»);
- впізнавання знайомих слів на слух;
- співвіднесення слова з візуальним образом;
- повторення мовленнєвих зразків;
- ігри на слухове розпізнавання.

Наприклад: «Почуй і покажи» (дитина показує картинку відповідно до почутого слова); «Впізнай слово» (логопед вимовляє знайомі слова – дитина визначає); «Хто покликав?» (розпізнавання голосу); «Сховалося слово» (знайти слово серед інших).

Слухова увага і пам'ять забезпечують ефективно сприймання та обробку мовленнєвої інформації.

Система вправ передбачає:

- виконання інструкцій на слух;
- запам'ятовування послідовностей звуків і слів;
- ігри на концентрацію уваги;
- поступове ускладнення слухових завдань.

Наприклад: «Плесни, коли почувеш...» (звук, слово); «Повтори ряд» (ба – ма – па); «Слухай і виконуй» (візьми м'яч, поклади на стіл); «Що звучало?» (вгадування звуків: дзвінок, барабан).

Формування навичок диференціації звуків. Наступним етапом є розвиток здатності до розрізнення звуків, що є основою для формування фонематичного слуху. У дітей із кохлеарними імплантами цей процес відбувається поступово і потребує багаторазового повторення (Круглик, 2025).

Система вправ включає:

- диференціацію немовленнєвих звуків (шум води, дзвінок, стукіт);
- диференціацію мовленнєвих і немовленнєвих звуків;
- розрізнення голосних звуків («а» – «у» – «і»);
- диференціацію приголосних, близьких за артикуляцією («п» – «б», «т» – «д»);
- визначення позиції звука у слові;
- розрізнення складів;
- вправи на звуковий аналіз.

Наприклад: «Однакові чи різні?» (са – ша, ма – на); «Знайди звук»

(де є звук «с»); «Перший звук» (визначення початку слова); «Зайвий звук»

(са, са, ша).

Практика показує, що ефективним є використання природних звуків довкілля, музичних інструментів та голосу дорослого. Важливо забезпечити поступовий перехід від немовленнєвих до мовленнєвих стимулів. Регулярне виконання таких вправ сприяє формуванню слухової концентрації та здатності до аналізу звукової інформації (Фомічова, 2017: 112).

Ефективним є використання візуальної підтримки (картки, жести), що полегшує процес засвоєння. Важливо поєднувати слухове сприймання з артикуляційною опорою, що сприяє кращому закріпленню звукових образів (Flexer, 2020).

Розвиток фонематичних процесів. Формування фонематичного слуху є ключовим етапом у розвитку мовлення, оскільки саме він забезпечує правильне сприймання та відтворення звуків мовлення. Дослідження свідчать, що у дітей після охлеарної/стовбуромозкової імплантації цей процес є уповільненим і потребує систематичної роботи (Таранченко, 2019).

Система вправ передбачає:

- визначення наявності/відсутності звука у слові;
- виділення першого та останнього звука;
- порівняння слів, що відрізняються одним звуком;
- добір слів на заданий звук.

Особливу увагу слід приділяти формуванню навичок звукового аналізу та синтезу, що є передумовою оволодіння читанням і письмом. Практика доводить, що поєднання слухових, зорових і кінестетичних каналів значно підвищує ефективність засвоєння матеріалу (Erber, 2016).

У межах практичної роботи розвиток мовлення здійснюється через поетапне формування семантичного, фонетичного та граматичного компонентів. Формування значення слова є базою для подальшого розвитку мовлення. Робота організовується у контексті предметно-практичної діяльності, що забезпечує природне засвоєння мовних одиниць (Круглик, 2020).

Система вправ передбачає:

- встановлення відповідності між словом і предметом («Покажи – назви»);
- формування узагальнювальних понять («іграшки», «одяг»);
- введення дієслів через дію («стрибає», «їде»);
- диференціацію значень слів.

Наприклад: «Чарівний мішечок» (дитина на дотик дістає предмет і називає його або співвідносить із картинкою); «Знайди пару» (підібрати до предмета відповідну картинку або слово); «Що змінилося?» (логопед змінює один предмет, а дитина називає зміни); «Хто що робить?» (дитина співвідносить дію з персонажем (кіт нявкає)).

Використання повторюваних ситуацій сприяє переходу слів із пасивного словника в активний (Луцько & Круглик, 2022).

Звуковимова формується на основі слухо-моторної координації, яка у дітей з імплантами потребує спеціального розвитку. Основним механізмом виступає наслідування, що поступово переходить у самостійне мовлення (Archbold, 2015).

Система вправ включає:

- звуконаслідування природних звуків;
- повторення складів і простих слів;
- артикуляційні вправи з візуальною підтримкою;
- вправи на розвиток мовленнєвого дихання.

Наприклад: «Ехо» (логопед вимовляє склад/слово – дитина повторює); «Веселий поїзд» (кожен вагон – склад (ма-ма-ма, па-па)); «Хто як говорить?» (імітація звуків тварин (му, гав, няв)); «Дзеркало» (виконання артикуляційних вправ перед дзеркалом); «Задує свічку» / «Пір'їнка» (дихальні вправи).

Формування граматичних навичок здійснюється у процесі мовленнєвої практики та спілкування. Особливістю дітей з слуховими імплантами є труднощі в узагальненні мовних закономірностей (Шеремет, 2015).

Система вправ передбачає:

- формування граматичних категорій (число, рід, відмінок);
- побудову простих і поширених речень;
- використання моделей речень;
- вправи на трансформацію висловлювань.

Наприклад: «Один – багато» (яблуко – яблука, кіт – коти); «Закінчи речення»; «Кіт їсть...», «Мама варить...»; «Склади речення» За сюжетною картинкою; «Хто де?» (кіт на столі, під столом); «Опиши предмет» (колір, форма, розмір).

Збагачення словникового запасу. Розвиток лексичної сторони мовлення здійснюється на основі активної предметно-практичної діяльності. Діти після імплантації потребують спеціально організованого середовища, яке стимулює мовленнєву активність.

Система вправ включає:

- називання предметів та їх властивостей;
- співвіднесення слова з предметом або дією;
- введення нових слів у контексті;
- тематичне групування лексики.

Ефективним є використання ігрових методів, сюжетно-рольових ігор, а також повторюваних мовленнєвих ситуацій. Важливо забезпечити багаторазове використання нових слів у різних контекстах, що сприяє їх переходу з пасивного словника в активний (Flexer, 2020).

Формування граматичної будови мовлення. Формування граматичної сторони мовлення є складним процесом, що вимагає поступового засвоєння мовних закономірностей. У дітей із системи слухової імплантації, часто спостерігаються труднощі в узгодженні слів та побудові речень.

Система вправ передбачає:

- утворення форм однини та множини;
- узгодження прикметників з іменниками;
- побудову простих речень;
- відповіді на запитання різного типу.

Практичний досвід свідчить, що ефективним є використання моделей речень, опорних схем та наочності. Важливо формувати граматичні навички в умовах живого мовлення, а не ізольовано (Таранченко, 2019).

Розвиток зв'язного мовлення. Завершальним етапом є формування зв'язного мовлення як показника сформованості комунікативної компетентності. У дітей після кохлеарної/стовбуромозкової імплантації цей процес потребує тривалого часу та спеціальної підтримки.

Система вправ включає:

- складання описових розповідей;
- переказ коротких текстів;
- відповіді на запитання за змістом;
- участь у діалозі.

Наприклад: «Магазин» (дитина просить товар); «Лікар» (опис стану («болить», «тут»)); «Запитай – відповідай» (формування діалогу); «Попроси допомогу» (мотивація до використання мови); «Жест + слово» (поступовий перехід до усної мови).

Важливим є створення комунікативно значущих ситуацій, які стимулюють дитину до мовлення. Ефективність підвищується за умови активного залучення батьків до мовленнєвої практики в повсякденному житті (Шевченко та ін., 2025).

Організаційно-методичні аспекти впровадження системи вправ. Ефективність запропонованої системи вправ залежить від дотримання низки умов:

- систематичності та послідовності занять;
- індивідуалізації навчання;
- міждисциплінарної взаємодії фахівців;

– активної участі сім'ї у реабілітаційному процесі.

Особливе значення має ранній початок сурдо-логопедичної роботи, що забезпечує кращі результати у розвитку мовлення. Практика показує, що комплексний підхід дозволяє досягти суттєвої позитивної динаміки у формуванні мовленнєвих навичок у дітей з системи слухової імплантації (Erber, 2016).

Висновки. Проведене теоретико-методичне узагальнення проблеми розвитку мови та мовлення у дітей після кохлеарної та стовбуромозкової імплантації дозволяє констатувати, що зазначена категорія дітей потребує тривалої, системної та науково обґрунтованої логопедичної підтримки. Імплантація створює лише фізіологічні передумови для сприймання звукової інформації, однак не забезпечує автоматичного формування мовлення, що підтверджується як вітчизняними, так і зарубіжними дослідженнями. Розроблена система вправ довела свою практичну доцільність, оскільки охоплює основні напрями мовленнєвого розвитку: формування значення слова, розвиток звуковимови через наслідування, збагачення словникового запасу, становлення граматичної будови мовлення, розвиток фонематичних процесів, слухової уваги, пам'яті, а також складоритмічної структури мовлення. Особливе значення має включення ігрових технологій, які забезпечують високу мотивацію дитини до мовленнєвої діяльності та сприяють природному засвоєнню мовно-мовленнєвого матеріалу. Запропонована система вправ забезпечує комплексний розвиток мовлення у дітей з слуховими імплантами та базується на принципах системності, поетапності та індивідуалізації. Її впровадження сприяє формуванню мовленнєвої компетентності, розвитку слухового сприймання та підвищенню рівня комунікативної активності. Розроблена система вправ є ефективним інструментом розвитку мовлення у дітей після імплантації. Її застосування сприяє формуванню слухо-мовленнєвих навичок, розширенню словникового запасу та розвитку комунікативної компетентності. Таким чином, запропонований підхід є ефективним напрямом практичної логопедичної роботи та може бути використаний як у системі спеціальної освіти, так і в умовах інклюзивного навчання, сприяючи успішній соціальній адаптації та комунікативній інтеграції дітей із порушеннями слуху.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Archbold S. Cochlear Implants and Language Development : monograph. London : Whurr Publishers, 2015. 320 p.
2. Boothroyd A. Speech Perception in Hearing-Impaired Children : monograph. New York : Oxford University Press, 2017. 280 p.
3. Erber N. Auditory Training : monograph. Washington : Alexander Graham Bell Association, 2016. 250 p.
4. Flexer C. Auditory Development and Learning : monograph. San Diego : Plural Publishing, 2020. 350 p.
5. Круглик О. Міжособистісна комунікація з особами з порушеннями слуху як психологічна основа розвитку між-особистісних стосунків. Наукові записки. 2025. № 1. С. 45–52.
6. Круглик О. Теорія та протиріччя в засобах реалізації компенсаторних шляхів розвитку дитини з порушеннями слуху : монографія. Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 120 с.
7. Луцько К., Круглик О. Активізація сприймання і розуміння мовлення дітьми з порушеннями слухової функції в контексті емерджентності системи його розвитку. Наука і освіта. 2022. № 3. С. 78–84.
8. Таранченко О. Інклюзивне навчання дітей з порушеннями слуху : навч. посіб. Київ : Інтерсервіс, 2019. 256 с.
9. Шевченко В., Круглик О., Шепеленко Н. Сурдопедагогічна реабілітація глухих дітей і дорослих із системами імплантаційного слухопротезування : поради фахівцям та батькам : метод. посіб. Київ : Освіта України, 2025. 180 с.
10. Шеремет М. Логопедія : підручник. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 376 с

REFERENCES

1. Archbold S. (2015) Cochlear Implants and Language Development. London: Whurr Publishers, 320 p.
2. Boothroyd A. (2017) Speech Perception in Hearing-Impaired Children. New York: Oxford University Press, 280 p.
3. Erber N. (2016) Auditory Training. Washington: Alexander Graham Bell Association, 250 p.
4. Flexer C. (2020) Auditory Development and Learning. San Diego: Plural Publishing, 350 p.
5. Kruhlyk O. (2025) Mizhosobystisna komunikatsiia z osobamy z porushenniamy slukhu yak psykholohichna osnova rozvytku mizhosobystisnykh stosunkiv [Interpersonal communication with persons with hearing impairments as a psychological basis for the development of interpersonal relationships]. Naukovi zapysky, 1, 45–52. [in Ukrainian].
6. Kruhlyk O. (2020) Teoriia ta protyrichchia v zasobakh realizatsii kompensatornykh shliakhiv rozvytku dytyny z porushenniamy slukhu [Theory and contradictions in the means of implementing compensatory ways of development of a child with hearing impairments]. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova, 120 p. [in Ukrainian].
7. Lutsko K., Kruhlyk O. (2022) Aktyvizatsiia sprymannia i rozuminnia movlennia ditmy z porushenniamy slukhovoї funktsii v konteksti emerzhentnosti systemy yoho rozvytku [Activation of speech perception and understanding by children with hearing impairments in the context of the emergence of the system of its development]. Nauka i osvita, 3, 78–84. [in Ukrainian].
8. Taranchenko O. (2019) Inkluzyvne navchannia ditei z porushenniamy slukhu [Inclusive education of children with hearing impairments]. Kyiv: Interservis, 256 p. [in Ukrainian].
9. Shevchenko V., Kruhlyk O., Shepelenko N. (2025) Surdopedahohichna rehabilitatsiia hlukhykh ditei i doroslykh iz systemamy implantatsiinoho slukhoprotezuvannia: porady fakhivtsiam ta batkam: metodychnyi posibnyk [Surdopedagogical rehabilitation of deaf children and adults with implantable hearing systems: advice for specialists and parents: methodological guide]. Kyiv: Osvita Ukrainy, 180 p. [in Ukrainian].
10. Sheremet M. (2015) Lohopediia: pidruchnyk [Logopedics: textbook]. Kyiv: Vydavnychi Dim «Slovo», 376 p. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 23.04.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 22.05.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 30.05.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)